DR. A. BAZALA

Dm. br. 580

O IDEJI PROSVJETE

PREŠTAMPANO IZ »NAPRETKA« — GOD. LXXVIII — BROJ 9—10

ZAGREB 1937

Tiskara »Merkantile« (Jutriša i Sedmak) Zagreb, Ilica 35.

O ideji prosvjete*

Habent sua fata libelli, imadu svoj udes knjige, — a još više sami ljudi i njihove misli. Knjige se često zaboravljaju ili se pravo ne razume, ali i pokretači velikih ideja rijetko imadu sreću, da ih vrijeme njihovo primi i usvoji, a poznija vremena da im sačuvaju pravi duh i smisao. Tako se dogadja, da u toku prolaznoga žića narodi i vijekovi, povremeno, osjećaju potrebu, da na zamisli i očekivanju omjere ono, što je nastalo — da isporede sadašnje s predjašnjim, zbiljsko stanje s osnovama, fakta s idejama i da na tom isporedjenju obnove neiskorišćene vrijednosti, a izmijenjene, u koliko bi mogle životu dati snage i poticaja, da usprave i svedu na svoje bivstvo, na svoj duh i smisao.

I nama je u osvitak narodnog uskrsenja, u navali posla i žurbi časa, na uzbujalomu elementu života kao na ustalasanom moru, nama je više no ikad potrebno, da udarimo valjan pravac, a to će biti onda, ako čvrsto upremo pogled na cilj, da nas vrtlog života ne zanese u krivu struju, ako uhvatimo pravu misao, na kojoj će narodno biće da se okrijepi i pridigne. Treba nam se dakle razabrati u prilikama i potrebama sadašnjosti, ali pravo se njima možemo staviti samo onda, ako se »na umnom svodu« nadnesemo od osnova prošlosti do ciljeva budućnosti i ako izmedju njih odredimo pravac i duh rada. Fervet opus — posao vrije na sve strane i prosvjetno polje traži uz marne ruke jasne misaone direktive, povučene od svijetlih traka prošlosti prema izglednim tačkama budućnosti. Pojmljivo je, jer je upravo zahtjev historijskoga kontinuiteta, da pri tom napose mi, Hrvati, naše poglede na prosvjetno nastojanje vodimo uz svijetli lik Strossmayerov, da ih na njegovim idejama omjerimo — to više, što je on prosvjetnu misao uvrstao u kulturni ideal široke i visoke koncepcije, u ideal, koji s ljubavlju i plemenitim ljudskim interesom obuhvaća sve članove našega roda i sve strane života. Zadržimo se na čas na toj visini i u toj prostranoj relaciji, da s nje uhvatimo nekoliko crta, koje nam otkrivaju duh i smisao prosvjete. Riječ je o ideji prosvjete.

---

* Priopćujemo ovaj rad prof. dra A. Bazale objavljen prije 15 godina u prvom broju Zbornika za pučku prosvjetu (1922.), čijim je bio i urednikom. Poradi njegova prncipijelna značaja za pitanja pučkog prosvjećivanja, čemu je posvetio svoje najbolje sile, a u želji da mu podamo što veći publicitet mi smo ga u dogovoru sa piscem ovdje otštampali. (Napomena uredništva).

I obična bi nam definicija doduše pokazala značajna obilježja predmeta o kojem se radi.[1] Ali ideja nas vodi dalje — ili ako ćemo baš i dublje. Pojmovno odredjenje upozoruje nas, tako reći, na izvanjski izgled, po kojem se neka stvar prepoznaje kao ono, što jest. Ideja nam otkriva unutrašnju svrhu i vrsnoću njezinu. Konkretnoj zazbiljnosti, koja pokazuje bitna obilježja u raznom stupnju savršenstva, ideja suprotstavlja idealni oblik, kako bi proizašao iz pune snage bivstva. Ideja je izraz za potpuni s m i s a o konkretne eksistencije, izraz za stvaralačku namisao (intenciju) bivstva; ona predočuje zapravo ono, što stvar po bivstvenoj tendenciji čini, na što smjera, ona gleda preko konkretno izvršene faktične realnosti prema idealnoj mogućnosti, prema stanju savršenstva. I prosvjetno nastojanje ima tako svoju misaonu sliku savršenstva: u njoj se ogleda, što se od toga nastojanja traži, što se kao »maximum perfectionis« nastoji dogledati, jednom riječi: što je umni cilj bivstvene stvaralačke snage njezine? što ona čini iz punoga bivstva svojega?

*

U suštini svojoj prosvjeta je — sit venia verbo — r e v o l u c i o n a r n i č i n. Ona podiže čovjeka iz nekoga stanja skučenosti, u kojem sile njegove, vezane i potisnute, ne nalaze potpuna oduška. Ona znači ustanak čovjeka na snažniji život, jer pokreće latentne sile njegove i izvodi ih na slobodu razvijanja. Ona o ž i v l j u j e neživo i o s v j e š ć u-

[1] S pravom bi se možda i očekivala stroga definicija pojma p r o s v j e t e, to više, što riječ »prosvjeta« nameće misao, da se tu radi o tom, da se raširi razumno shvaćanje prirodnih, socijalnih i kulturnih odnošaja ljudskoga života, dok se opet u drugu ruku rado zamjenjuje s riječi »o b r a z o v a n o s t«, koja znači isti cilj, naime odnošaj čovjekov prema k u l t u r i, ali po drugoj strani. Razlika u značenju ovih dviju riječi lako se raspoznaje, ako se pomisli, da se može reći: o b r a z o v a n č o v j e k, ali bi se nezgodno reklo: o b r a z o v a n a g l a v a, dok se pravo govori: p r o s v i j e t l j e n a g l a v a ,a što se pored toga može reći i prosvijetljen čovjek, razlogom je, zašto se riječ prosvjeta upotrebljava za obrazovanje u m a, razvijanje napredna, slobodna mišljenja, osnovana na jasnoj spoznaji (prosvjeta u užem smislu, u njemačkom označena riječju Aufklärung), ali i za obrazovanje s r c a i v o l j e (obrazovanost u estetskom, etičkom, socijalnom smislu, njem. Bildung, franc. culture, politesse). No ni proširenjem značenja, po kojem p r o s v j e t a obuhvaća znanje, napredno i slobodno mišljenje, e r u d i c i j u kao izobraženost uma, duha, a podjedno i njegovanje ukusa, čestitosti i doličnosti, erudiciju kao humanitet, — ni tim proširenjem nije još odlučeno, u čem se sastoji prosvjeta odnosno obrazovanost, jer je još uvijek otvoreno polje mogućnosti, da se težište stavi na pojedinu stranu ljudskoga bića (um, srce, volju, odnosno karakter), na izvjesni odnošaj života (individualizam, nacionalizam, socijalizam) ili napokon na cjelinu bića i života (harmonični uzgoj, humanizam u smislu razvijanja ljudskoga života). To zavisi u prvome redu od naziranja na svijet i život, kako je to u svoje vrijeme napose naglasio G. F. L i p p s (Weltanschauung und Bildungsideal, Leipzig und Berlin 1911.). Kako se već naziranje u toku vremena mijenja, odrazuju se u njem razni obrazovni ideali. Ovi po svojim historijskim i kulturnim komponentama, u raznoj kombinaciji i nejednakom uvaženju ulaze u pojedine kulturne sfere i grupe savremenoga čovječanstva, te čine da se u njima opće prosvjetni odnosno obrazovni ideal individualno razno konkretizira, prema njihovu bivstvu, posebnim prilikama i tendencijama. K tomu dolaze u obzir i momentane potrebe izvjesnog kraja ili društva, koje nijesu svuda jednake, te tako utječu na jače isticanje sad ove sad one zadaće u obrazovnom idealu. Uzme li se sve to na um, onda je razumljivo, da se ne samo mišljenja prošlih vremena nego i odredjenja savremenih prosvjetnih nastoja-

je nesvijesno, jer mrtvo je, što nije zadahnuto duhom i slijepo, što nije osvijetljeno svijetlom uma, a prosvjeta je kao odsjev božanske moći, što uskrisuje Lazara, što otvara slijepima oči i na noge postavlja hrome. Njezina se snaga očituje na sve strane ljudskoga bića. U prvome redu dakako na strani spoznanja, gdje otvara širok pogled na prilike ljudskoga života, obasjava ih svijetlom razuma i proniče u njih trijeznom misli. No luč duha ima ne samo svoje svijetlo nego i svoj žar i plamen — a sigurno je tek jednu stranu osjetio, tko je samo svijetlo njezino razabrao. Potpuno ju je dohvatio, a to znači prosvjeta u najširem smislu, tko je i srce ogrijao i volju rasplamtio na umnom sadržaju života. Prosvjeta oduhovljuje čovjeka i život, čini ga podražljivim i pristupnim za misaoni sadržaj, osjetljivim za duhovne vrednote i zauzetim za umne ciljeve, ona ga stavlja na težnju za duševnošću — bilo da je on nastoji dohvatiti u jasnoj misli (racionalno), bilo da je po ustrajnom naponu kao uočenu iskru iz sebe proiznese (intuitivno), jer to je upravo bivstvo duševnosti, da je radina, pozorna, uvijek u nastojanju,

---

telja u mnogom razilaze, bilo što se ne drže na jednako općenoj visini zadaće, jer polaze od posebnih kulturnih i socijalnih prilika, pa imadu pred očima različni konkretni cilj — bilo što se u samom naziranju na život razilaze. Pod takovim uslovima teško je mišljenja stručnjaka kao O. Willmanna, P. Natorpa, Fr. Paulsena, G, Kerschensteinera, Fr. Förstera, E. Boutrouxa, J. Pecauta, Compayre-a, W. Jamesa i dr. svesti na jedno, premda se u drugu ruku mora reći, da izmedju njih postoji veća razlika u obrazovnom cilju nego u obrazovnom idealu. I pučkoprosvjetni rad bio je u posljednje vrijeme više puta ponukan, da se orijentira na pitanju obrazovnoga ideala — u pojedinim djelima na pr. po Fr. Jodlu (Was heisst Bildung, Wien 1909.), P. Natorpu (Volkskultur u. Persönlichkeitskultur, Leipzig 1911.), E. Lavisse-u (L'education de la democratie, Paris 1907.), O. Plancku (Das Bildungsideal und Volkshochschule, Langensalza 1921.), a i na raznim sastancima; tako ga je iznio na raspravu prof. Titius na četvrtom njem. visokoškolskom kongresu u Beču 1910., I. Tews u tečaju za izobrazbu pučkoprosvjetnih radnika u Berlinu 1912. (isp. Volksbildungsfragen der Gegenwart, Berlin 1913.), H. Cornelius na drugom njem. kongresu za uzgoj omladine (ispor. Arbeiten des deutschen Bundes für Schulwesen sv. 6., Leipzig 1913.). I tu su dakako izbile divergencije kako u shvaćanju općega zadatka, tako i u odredjenju konkretnoga cilja. Preko svih tih opreka nastoji preći R. v. Erdberg (Die Grundbegriffe der Volksbildung, Volksbildungsarchiv II. 1911. Str. 357.—388.) tim, da najprije odredjuje pojam kulture, kao skup svega onoga, u čem je stvaralačka snaga ljudi došla do izražaja, i pojam civilizacije kao skup izvanjskih ustanova, napose pravnih i društvenih, koje služe uredjenju života, pa onda označuje obrazovanost kao intenzivni odnošaj prema kulturi. Pod narodnom prosvjetom razumijeva on intenzivni odnošaj čitavoga naroda (u raznom stupnju i načinu) prema tekovinama i učestvovanje u stvaranju kulture. Nema čovjeka, koji bi bio bez svakog odnošaja prema kulturi, ali obrazovni ideal traži kulturni ideal, t. j. odnošaj prema cjelokupnosti i savršenstvu životnih funkcija, a k tome i opće zadovoljenje njihovo. U tom shvaćanju mogu se pored ostalih osobito dva momenta istaknuti: prvi je taj, da prosvjeta odnosno obrazovanost, kako se god inače odredila, ide na pokretanje i unapredjenje životnih sila, koje stvaraju kulturu, a drugi je taj, da ona smjera na cjelovitost života, koji je po naravi same stvari stavljen u individualne granice, posebno zanimanje i socijalni položaj. Po onom momentu ima ona u vidu kulturu kao stvaralački proces, po ovomu drugom čovjeka kao učesnika i užitnika u njoj, pa nastoji izmedju njih postaviti valjan odnošaj. Svrha je i ove radnje, u vezi s idejama Strossmayerovim, ova dva gledišta na svoj način istaknuti. Otud se samo po sebi nadalo općeno stajalište, koje i bez obzira na konkretne ciljeve dolazi do izražaja u ideji prosvjete.

da bi se kao čin svijesti (»subjekt«) održala u svim prilikama i njihovim promjenama (»ein Modus der unendlichen Affirmation« po Schellingu).

Budući da tako prosvjeta životu daje zaokret prema unutri, prema dinamičkom držanju i očitovanju, protivna je ona načinu, po kojem se vlada tvar (»objekt«). Sama po sebi troma tvar se pokreće samo na udar izvana. Tvarna bića djeluju mehanički, tj., primaju gibanja, što s jednoga tijela prelaze na drugo, i odazivaju im se nužno i slijepo, bez volje i bez cilja. I čovjek se vlada mehanički, dakle kao tvar, u koliko naprosto sljeduje poticaju dobivenomu izvana, bez promišljanja i podražavajući drugima, po slijepo prihvaćenom običaju, navici ili kako slično. Prosvjeta razbija taj mehanizam. Ona stavlja život na unutrašnje pokretne sile, na spoznanje i umno razbiranje, na pristanak iz vlastite pobude, živa osjećaja ili dozrele volje, po umnom usvajanju, a ne tek po bezvoljnom primanju pruženih poticaja. A čini to tako, da na djelovanje pobudi duševne snage. Po bivstvu svojem ona se nikomu ne daje kao gotov posjed, jer u duševnom svijetu uopće nema mirna imanja nego samo vječito osvajanje. Nikomu se ne može naprosto predati znanje, ukus ili značajnost, ne može se u nj preliti kao gotov sadržaj ili vrsnoća, može se samo poticati na rad, na težnju za istinom, ljepotom i dobrotom i za svim onim, što se drži ljudski vrijednim. I zato se prosvjeta, kako Paulsen veli, ne može pridonijeti izvana, ona raste kao organička forma iznutra. I Platon je već nešto takovo rekao, kad veli, da nepravo prikazuju prosvjetu oni, koji tvrde, ako u duši nema znanja, da se ono može u nju usaditi, kao da bi se u slijepe oči usadio vid, a biva upravo protivno od toga, jer kao što se oko samo s cijelim tijelom može obratiti iz tmine u svijetlo, tako se i sposobnost, kojom se spoznaje, može samo s cijelom dušom odvratiti od uskoga pogleda i ponukati da izdrži pogled na pravi smisao žića i bića. Prosvjeta znači preporod ili još bolje rečeno preporadjanje čovjeka na duhovno držanje, ona znači ustajanje na život duha i održanje u njem, ali ona to može da bude za svakoga samo po vlastitom djelu i trudu. Prosvjetno nastojanje je kao ona Sokratska vještina, koja pomaže ozbiljnom i razbudjenom duhu, da iz sebe rodi misao i volju. O naučenim stvarima se dade možda i duhovito raspravljati i u prihvaćenim formama vješto baratati njima, ali stvaralačke žive sile postaju tek onda, ako su po vlastitom trudu postale uvjerenja i iskren odraz unutrašnje potrebe. Bez toga ostaju one samo izvanjska naprava, fraza i hipoteza, kako bi rekao Carlyle, jer u njima ne progovara duša nego svijet, okolina, moda. A to je upravo bivstvo prosvjete, da ona život stavlja na stvaralačke duševne snage, da ga izvodi iz duše. I po tom ona znači promjenu tečaja života, jer na mjesto gibanja stavlja uvidjavnost i misaonu odluku, na mjesto nužde razložnost, na mjesto nagona umni zahtjev, jer čini, da čovjek ne odjekuje samo na glas izvana nego svojim glasom progovara, jednom riječi: od atoma, što se vladaju mehanički po nalogu izvana stvara ona monade, što gledaju iz sebe, pokreću se iz sebe, po shvaćenoj umnoj ponuci ili po krepko iznesenom bivstvu svojem, u samotvornom držanju, u stvaralačkom nastojanju, koje hoće, da poživi duhom i da u svakoj prilici života iznese onoliko smisla i umne vrijednosti, koliko je najviše moguće. Ona stavlja čovjeka na

borbu za umni smisao, a ta borba ne prestaje, dok život traje, jer u carstvu duha nema mirovanja; ima samo vječito teženje, koje kad popusti, onda i život klone. Što su bile samosvijesne monade, postaju opet bezvoljni atomi u vrtlogu bivanja.

*

Kaogod što prosvjeta razbija mehanizam, tako razbija i masu. Tvarni predmeti su skupovi atoma, agregati čestica jedne vrsti, a sve su one jednake medjusobno. I u skupu ljudi, gdje nema obrazovanosti, stanje je manje ili više nalik na ovakav agregat. Duševni život naime u takovu stanju slabo pulzira, jer je udešen na prilično jednaki način, na jednolični ritam općega vjerovanja, mišljenja i običaja, u znatnoj dakle mjeri mehaniziran. Kao neko mrtvilo vlada u njem i samo gdjekad ga koji jači poticaj uzbudi, da poput plamena sukne, a onda se opet slegne u običnom načinu, apatično se predajući tijeku prilika kao neodoljivoj nuždi. U mnoštvu bića, što čine takav skup, jedva se razabire koje jače, izrazitije lice, sva su ta bića u pretežnoj većini tek načeti, ali neizradjeni »klišeji«, u koje istom treba da se ureže odredjen lik. Prosvjeta oživljujući duševne snage i potičući ih na samotvorno djelovanje unosi u tu jednoličnost vrijenje. I kao iz uzburkanoga mora što se dižu pojedini valovi, tako iz one bezlične mase pomalo ustaju pojedina vidljiva lica, na kojima se odrazuje probudjeni duh i volja. Samotvornost vodi k samosvojnosti, pojedinac (individuum) se odvaja od mase ličnim shvaćanjem i držanjem, kako to i odgovara bivstvu prosvjete, koja je po intenciji svojoj protivna šabloni bez duha i bez izrazitosti. Prosvjeta stavlja život na lično učestvovanje u kulturnom i socijalnom radu. Raznoličnost, koja prirodno nastaje po tom subjektiviranju života izravnava ona tim, da sve nastojanje upućuje na zajednički umni smisao bića i žića i da u podržavanju ove intencije, a ne u jednoličnom udešavanju svega na jedan obrazac, složi razne poglede i težnje. Nije potrebno, da svi jedno misle i hoće, ali je potrebno, da su svi jednako živo prožeti težnjom, da dohvate pravi smisao života, da se probiju do istine i pravde — makar i na raznim putevima, kako je to izraženo u riječima Schillerovim:

Nitko nek ne bude drugome jednak, al' najvišem budi to svaki.
Kako to postići? — Svak u sebi savršen bud'.

Upozoriti je pri tom, da je antagonizam mase i ličnosti dinamičke vrsti i da čovjek u životu svojem neprestano lebdi izmedju oba pola. Popusti li na čas napon duha, kao kad se elevacija snizi, onda se čovjek spušta u stanje bezličnog elementa i gubi se u nerazlučenoj masi njegovoj. Samo onda, kad se u snažnom zamahu duševnosti, u živom očitovanju bivstva ili u misaonom dohvatanju umnosti, uzdiže nad površinu mehaničkoga bitka — samo onda se on afirmira kao ličnost. Svaki je čovjek atom i monada, masa i ličnost, sad više sad manje, koliko već kad u njem prevlada tendencija duha. I život naroda kao i pojedinca u vječnom se nihanju samo na momente uspinje do kulminacije i po tom uspinjanju, s obzirom na visinu i širinu pogleda, s obzirom na množinu momenata i bića, koja slijede taj zamah i s obzirom na ustrajnost, kojom se drže u njemu, mjeri se kulturna snaga njegova, t. j. njegova afirmacija u carstvu duha.

*

Revolucionarni značaj prosvjete očituje se i u tom, što ona stvara promjenu u načinu asocijacije. Mnoštvo tvarnih čestica drži se na okupu mehaničkim silama ili izvanjskim stegama. I društvena masa, u koje nema prosvjete, koliko je mehanizirana, toliko se održaje dijelom na instinktivnim polugama dijelom na uredbama vlasti, kojima se toj masi odredjuju odnošaji i diktira tečaj života, jer »gdje se život ukoči, tu se zakon izboči« (Nietzsche). Pod pritiskom tako mehaničkih i izvanjskih regulatora — bilo što uopće nemaju osnova u svijesti, jer su silom nametnuti, bilo što su im ponestali unutrašnji motivi, koji su ih nekoć vodili, pa je ostala samo forma, a iščezao je duh — život se snuždi i mlitavo protječe. Prosvjeta oživljujući duševne snage i izdvajajući pojedinca iz mase postavlja medjusobne odnose društvenog bitka na nove osnove. Moglo bi se činiti, da ona tim, što aktivira duševne snage i ističe pojedinca kao subjekt društvenih odnošaja, u zajednički bitak unosi tendenciju disolucije. Prosvjeta doista ide za tim, da čovjeka oslobodi od bezvoljnosti i slijepa podaništva, te tako ruši mehanički sistem, što životom vlada, ali je daleko od toga, da to nastojanje svoje završi u anarhističkoj zasadi M. Stirnera: ja stavljam svoju stvar na — ništa. Naprotiv ona ide za tim, da uklonivši mehaničke regulatore mjesto njih stavi zahtjev uma i zakon bivstva, mjesto sile ideju, mjesto slijepe nužde uvidjavnost, mjesto podanstva odanost. Društveni vez i odnošaji prenose se tako prosvjetom na dinamiku unutrašnjih sila, a nije straha, da oni u toj dinamici ne bi mogli naći sigurna upori šta. U umnosti naime eo ipso leži odnos na ono, što općeno vrijedi i što svako misaono biće veže i odredjuje. Po tom odnosu upravlja se život putem razložnosti i umna opravdanja, a tim se unosi u život stalan pravac, jer se svako očitovanje, svaka misao, izjava ili odluka po najboljem znanju i uvjerenju nastoji omjeriti na istini i pravdi, koje su duša umnosti, a podjedno se tako život ponad časovitih prikaza i zavodljivih ponuda vodi na visini, s koje se razabire opći smisao stvari i čina. Na toj visini, na točki idejnoga shvaćanja i opravdanja sastaju se onda pogledi raznih momenata u nadvremenskom promatranju i pogledi raznih ljudi u zajedničkom vidiku. Na tu se visinu dakako treba vinuti i na njoj se održati. O snazi i ustrajnosti, kojom se to čini, ovisi, koliko će život i pojedinca i društva imati duha, ili će se pak razvijati na način tvarne prirode. No toliko je stalno, da u umnosti nalazimo faktor lične i socijalne integracije, kojega se način sastoji u tom, da subjektivnost časa i individualnost bitka prevladava pogledom na općene točke orijentacije, te naposljetku u najvišem zamahu svojem ide za tim, da iz ograničenosti, posebnoga stajališta i individualne eksistencije dosegne, koliko je moguće, beskonačnost, širok horizont nadvremenske, impersonalne perspektive i osjeti bilo sveduhovnoga života.

I u snažnoj afirmaciji bivstva sadržana je ista tendencija, jer i bivstvo, makar da je individualno odredjeno, u korijenu svojem nosi opći zakon držanja: ono je živa ideja bića. Tečaj života i slučajne prilike mnogo nas sile, da u borbi za opstanak razvijemo snagu bivstva samo u ovom ili u onom pravcu u posebnom zvanju i socijalnom položaju. No prosvjeta i obrazovanost znači zamisliti se u dušu, sabrati se i iz cjeline bića dati oduška punom snagom. I što dublje čovjek u svoje se biće zamisli, to će cjelovitiji izraz dati, a podjedno će ondje, u dubini

bivstva naći više nego svoje sitno, individualno »ja«: osjetit će tamo bilo životnih sfera, što u njegov život zahvataju i u akordu bića razabrat će socijalnu i humanu notu, u snažnom odjeku na prirodni osnov osjetit će strujanje duhovnoga žića i u sebi proživjeti svemir i svežiće. Kad se tako zamisli u sebe, onda će mu se kao monadi po Leibnitzu — u mikrokozmičkoj slici njegovoj ukazati sav svijet, iz ograničenosti ugledat će neizmjernost, u malenome će razabrati sve i okrijepljen sveukupnim duhom on će se pridružiti zajedničkom ritmu, kojega će poticaje upotrebiti za izgradnju svoje ličnosti.

Na oba puta, u luku misaone refleksije kao i u intuitivnom poniranju u dubini svoga bivstva prosvjeta vodi čovjeka u vezu s čovjekom, narodom, čovječanstvom, prirodom i božanskim duhom, što sve provejava, i čovjek se osjeća ponukanim, da svoj odnošaj prema tim životnim sferama uredi, da se po njima ravna — jer ih je usvojio u dušu i u srce, jer one leže u njem kao motivi, koje ga odredjuju, jer ih nosi u sebi kao zakon života. Čovjek im se priključuje i predaje, ne po nalogu i zapovijedi, ne na pritisak izvana nego po usvojenoj unutrašnjoj sklonosti i nagnuću. Mnoštvo bića, što čini neku životnu zajednicu, po takovoj se sklonosti hvata u jedno kolo, u jedno nastojanje za osvajanjem duha i kulture, i upravlja se prema jednom cilju — poput brodarâ, što s raznih krajeva svijeta upirući pogled na sjevernicu zvijezdu brode prema zajedničkoj otadžbini, jer ih tamo srce i duša zove, gdje im je pozivu života cilj i smirenje.

*

U djelovanju prosvjete mogu se razabrati poglavito d v a z a k o n a. Ponajprije z a k o n s l o b o d e.

Zaokret života prema dinamičkom držanju i očitovanju po ustajanju duševnih sila na aktivno djelovanje počinje se sa spoznavanjem, koje vodi k samostalnoj upotrebi razuma. Intelektualna emancipacija prethodi moralnoj, političkoj i svakoj drugoj. Stara riječ: »Spoznaj sebe« znači zapravo: »oslobodi se« — to jest, upoznaj bivstvo svoje, svoj poziv i zadaću, i radi prema toj spoznaji, pa nema gospodara nad tobom ni zapovijedi do savjeta tvojega uma i nagovora tvoje savjesti. Svaka misao i odluka tvoja prolazi kroz sudište tvojega duha i po umnom opravdanju dobiva tvoje privoljenje i odobrenje. Na toj slobodi osnovano je sve v i š e biće i žiće čovjekovo, jer ljudskim postaje život upravo po tom, koliko je duha ostvario, koliko je i samu prirodu, tijelo, stavio u službu ostvarenja umnih svrha, te kako u spoznaji i htijenju tako i u nasladi i užitku prikazao idejni smisao svojega bivstva. Slobodan biti znači vinuti se na visinu duha, znači boraviti u sferi ideje, s nje u svakom momentu života gledati i djelovati, u njoj se nasladjivati. To je smisao i kršćanske misli o prevladavanju tjelesnosti i o pobjedi duha, o uzdizanju k bogu i prebivanju u njem, o navještenju zakona slobode, koji stavlja život na neumornu težnju za duhovnim žićem, na ljubav k božanskom duhu, koji je tvorac svega, na vjeru u nj i odanost — to je smisao nauka o spasenju u Bogu, jer tko »provodi zakon slobode i ostane u njem«, a ne bude »zaboravni slušalac« riječi, koja znači um (logos) nego tvorac djela po nagovoru uma, po ljubavi za duhovni smisao, taj će biti i blažen u djelu svojem. Zakon duha

zakon je slobode, koja život stavlja na odluku iz sebe, a ne na zakon straha izvana pobudjena ni na ropsko podanstvo. S pravom kaže jedan stariji pisac kršćanski[2], da se tijelo pokreće svojom težinom, a težina duše njezina je volja, koja bi se bolje nazvala ljubav, jer po njoj se čovjek baca na ono, što voli, i zajedno povlači pamet i razbor, nemajući na misli drugo, osim za što se ljubavlju zagrijao. A zagrijati se za duhovni smisao i vrednote i na njih upravljati sve svoje misli i težnje, te tako iz unutrašnjosti odredjivati svoj život — to je sloboda po prosvjeti, koja u najvišem zamahu svojem poprima oblik vjerskoga zanosa, vjere i pouzdanje u božanski duh, u kojem nestalnost života dobiva stalno uporište i prolaznost časa biljeg vječnosti.

Na slobodi osniva se i socijalna konsolidacija života. Zakoni predočuju odnošaje života u nekom redu, ali snagu imadu samo onda, ako su uvršteni »u zakonik svijesti«. Slabo se vrše i održaju, ako je njihov čuvar mač i strah. Duh je svagda iznio pobjedu nad mačem (l' idée a toujour vaincu le sabre) — veli Napoleon, a s tim treba da računa i sva politička umjeća, da se mehaničkim sredstvima društvene prilike dadu samo za vrijeme svladavati. Životnu snagu i čvrstoću dobivaju one jedino po svijesti. Socijalna masa, razumijevajući pod tim skup svih odnošaja, ustanova i odredaba, mora biti zalivena dušom. I slobodu dobiva tek po svijesti, po razbudjenoj spoznaji, živom osjećaju i osviještenim direktivama volje. Taj se duh ne da naprosto nametnuti ili izvana uliti. On se može razviti samo iz duše, te prosvjeta idući za tim, da društveno biće oživi iznutra, sviješću, socijalnim razumijevanjem i odgovornošću, koja proizlazi iz osjećaja i spoznaje zamjenite ovisnosti društva i pojedinca, postaje tako odlučan faktor društvena konstituiranja, a ujedno i ferment slobode, jer stavlja društveni vez na misaone snage, na umne direktive i voljno priključenje zajednici. Uzme li se k tomu na um, da je upravo to smisao demokracije, da društveno biće ne bude tek objekt vladanja nego i subjekt njegov, izvor i nosilac vlasti, onda je očito prosvjetno pitanje eminentni problem savremene političke slobode. Bez prosvjete nema demokracije. Pa ako su marom i žrtvama predjašnjih generacija i istaknutih predstavnika njihovih, medju kojima vidno mjesto zapada J. J. Strossmayera, osigurati izvori narodne prosvjete, naučni zavodi, književne i umjetničke institucije, zadaća je savremene generacije, da sabrano blago kulture po daleko razgranjenim žilama raznese u sve strane društvenoga tijela, da ih oživi i oduhovljene, a po tom i oslobodjene uvrsti u zajedničko nastojanje oko osvajanja sve višega života.

Fo Goetheu je prosvjeta odnosno obrazovanost ideja, koja u sebi uključuje s v l a d a v a n j e s a m a s e b e. Posve ispravno, jer sloboda, koju ona stvara, moguća je samo u umnoj sferi, po odnosu k umnom zakonu. Uzalud bi se tražila u nizini samovoljna razmetanja i bezobzirna isticanja. Slobodan čovjek istupa doduše svojom mišlju i svojom voljom, ali ne naprosto u ime svoje, nego u ime duha, koji je upoznao i osvojio, kao zatočnik istine i pravde, u božanskoj službi. U tu službu ne zapada se slučajno, ni bez unutrašnje stege; ona stoji prema životu kao zadatak, dužnost. Nema dužnosti biti sretan, jer za tim svak od

[2] Claudian. Mamerc. de statu animae lib. II. c. 5.

prirode teži, ali ima dužnost biti slobodan, jer za tim teži čovjek po dohvaćanju idejnog smisla života. Govori se o slobodi i kao pravu čovjekovu, no to je samo izraz za skup svih onih uvjeta, koji su potrebni, da se zahtjev slobode može provesti. Govori se i o pravu na prosvjetu. I to može značiti samo skup objektivnih i subjektivnih mogućnosti, da ona nastane. U suštini svojoj sloboda je kao i prosvjeta dužnost: svojim marom i trudom treba, da joj svak udovolji; ona se ne daje, nego se stječe.

*

Drugi zakon života u zaokretu prema duhu je zakon harmonije.

Prosvjeta stavlja u gibanje duševne snage, ali ih ujedno i udešava na osnovu akorda bivstva. Već je istaknuto, kako nas prilike života po individualnoj eksistenciji, na udaru momenta, u izvjesnom društvenom položaju i posebnom zanimanju sile, da snagu bivstva razvijemo manje ili više u jednostranom pravcu. Prosvjeta čini čovjeka spremnim, da svoje posebno mjesto i zadaću izvrši (stručna obrazovanost), ali ona ga upućuje i na to, da se sabere, da s individualnoga stajališta obujmi čitavo bivstvo, cjelinu života i sav krug, što se oko njega i nad njim rasprostire. Svrha je individualnoga života, da svoje stajalište shvati samo kao polaznu tačku, s koje treba da čovjek dosegne opći smisao života, da individualni opstanak shvati kao konkretnu sliku, u kojoj treba da se odrazi život u cjelini. Neprosvijetljen i neobrazovan, a isto tako i jednostrano obrazovan čovjek je kao neizgradjen, nepotpun lik, kojemu nedostaje cjelovitost i jedinstvenost. Prosvjeta udešava subjektivnu misao na objektivno značenje, momentani poticaj na cjelinu života i trajnu vrijednost, ona dovodi u sklad individualnu volju sa zahtjevom uma i ne da, da se život iscrpe u trzajima i nestalnom kolebanju, bez stila i bez pravca, ona u jedinstvu karaktera nazrijeva (s Kantom) savršenstvo čovjeka i (s Schillerom) unutrašnju ljepotu njegovu. Iz jedinstva bića po punom izražaju bivstva izvodi ona ravnotežu pojedinačnoga života i društvenoga kruga, stavljajući narod i otadžbinu na svijest i savjest čovjekovu, jer opaža, da se problem naroda ne rješava samo jedinstvom krvi, jezika i državne organizacije. Narod je duševni čin i organiziran je u punom smislu istom onda, kad je jakim duševnim vezama povezan; narod je na krvnoj osnovici i društvenoj organizaciji ostvareno duhovno jedinstvo. Od naroda pak prosvjeta vodi ritam života do čovječnosti i sklada ga na njezin glas, a naposljetku ga stavlja na sidro u neizmjernosti duhovnoga svijeta, jer »u duhu svi smo jedno«. U tom religijskom poletu, bez obzira na posebni oblik vjerskoga shvaćanja, individualni život, sa svojim kulturnim, socijalnim i humanim tendencijama dobiva aureolu spasenja: o duhu živi svijet, u njem nalazi svoje posljednje utočište. To je najdublji smisao uvjerenja, koje je na svoj način i Strossmayer izrazio, govoreći o jedinstvu istine i vjere, prosvjete i božanske službe. Po Platonu ideja je, što stvarima daje ne samo obilježje nego i životnu snagu. Realnost se teško podvrgava ideji i mučan je trud bića, da u prilikama života očuvaju svoju ideju čistu i neiskvarenu. Vjernost prema ideji vjernost je prema svojemu bivstvu, borba je za održanje svojega unutrašnjeg smisla i poziva, a protiv razorne sile realnosti,

borba je za vječni sadržaj i vrednote. U ideji leži ljepota i zdravlje bića. Iznijeti u životu tu ideju snažno i potpuno, održati je u promjenljivim prilikama, na nestalnom elementu života kao na uzbibanoj pučini morskoj, to je prava borba za opstanak, jer što koristi čovjeku, ako spasi t v a r života, a izgubi duh? Borba za ideju borba je za harmoniju bivstva, a podjedno je dohvaćanje opće ovisnosti svega bitka medjusobno. Prenesena u život znači ona harmoniziranje života na solidarnost, medjusobnu požrtvovnost i ljubav — jer duh je, koji ljubav rađa. Ljubav je cvijet prosvjete, koji se razvija na sveobzornom, istinitošću i pravdom prožetom umnom nastojanju, — ona je, koja će sve u jedno spojiti, jer ljubav može sve, c h a r i t a s o m n i a p o t e s t.

Prosvjeta je uznesna duha: ona obnavlja čovjeka za spoznanje, za čestitost i dobrotu. Kao spoznaja ona je (po Willmannu) vedrina neba što nadvladava magle i oblake, kao ljubav i dobrota ona je smisao, koji nadvladava razrožnost i zavadu, što nastaju iz uskoga vida i tijesne grudi. Ona uzdiže pogled i uznosi srce na visinu gdje se u težnji za istinom i pravdom božjom sastaju nastojanja iz svih raznih polaznih tačaka. Ona je i vjerovanje, jer vodi misao i težnju ljudsku do neizmjernosti. Starim je Grcima duga bila simbol veze izmedju neba i zemlje. Po njoj se spušta božica Irida, glasnica bogova, kćerka udivljenja (Thaume), da smrtnicima donese luč božanske istine, i to tako, da ih udivi i potakne na razmišljanje o svijetu i o životu. Po njoj se onda i misao ljudska uspinje od zemaljskog vida do stana božanskoga. Skinemo li s ove slike poetično ruho, onda još uvijek ostaje u njoj sadržana duboka istina: dok pogled naš u nizini kruži, »otkud vida nema« i naša težnja samo oko sebe gleda, dotle se sav život naš kreće u uskom horizontu, istom kad se u visokom luku vine prema gore, onda se pred njim ukazuju sve visine i dubine žića. Po Augustinu može čovjek da ljubi bližnjega samo preko boga, t. j. on treba da se svim srcem i svom dušom preda samoj ljubavi, čistoj i neizmjernoj — samo onda može pravo da tu ljubav prenese i na drugoga. I spoznavanje traži zanos k samoj ideji, k beskonačnom idealu istine: samo onda mu se otvara nepomućen pogled na prilike i stvari, koliko je to čovjeku uopće moguće. Sve naše nastojanje treba da ide kroz ovako uznesenu točku. Misli naše i težnje treba da se okupaju u moru neizmjernosti, da se okrijepe na izvoru stvaralačkih snaga i da se posvete u duhu — pa kad se onda tako uznesene spuste u naš ograničeni život, što se kreće u posebnom zanimanju u odredjenom položaju društvena poretka, onda će ga zadahnuti duhom neizmjernosti i vječnosti, udariti mu žig božanske službe i predanosti najvišem cilju, po kojoj se sav život, sve sile naše i prilike ukazuju samo kao gradja (materijal), da se u njem što više, što potpunije ostvari smisao i vrednote duha. Ta je misao sadržana i u riječima apostola Pavla, kad kaže: Mislite o onom gore, a ne što je na zemlji (Kološ. 3. 7.). S duhom istine i ljubavi treba da čovjek pristupa k svakom djelu. To znači umrijeti za prolaznost svijeta i nestalnost časa, i naći utočište u onome, što uvijek jest, to znači obući novoga čovjeka, koji se obnavlja na poznanje po obličju onoga, koji ga je sazdao.

U tom smislu može duga u nebeskom luku svojem, u žaru čistih boja svojih, u živom crvenilu i ljupkom zelenilu, u mirnom dostojan-

stvu grimiznoga traka svoga i nama biti simbol duhovnoga žića, što u sebi nosi zanos prema gore — prema vječnim ciljevima, te u tom zanosu crpe snagu, da neizmjerni sadržaj duhovnoga svijeta ostvari u tvari života, u svim prilikama i odnošajima njegovim: po spoznaji istinu, po htijenju dobrotu, po savršenstvu ljepotu — makar i samo u težnji prema nikad potpuno nepostignutom idealu.

Ideali postoje samo u volji, u neprekidnom nastojanju, koje se postepeno uzdiže sve na više, bolje i ljepše. I čovjek se u kulturnoj težnji lagano dovija ideji bića svojega. Pravac je života njegova — na više. Život je njegov, kako Simmel kaže, više nego samo održanje na eksistenciji; on je više nego samo živovanje, on je život na više, na sve vredniji i dostojniji sadržaj. Prosvjeta je luč, koja mu u tom nastojanju osvjetljuje puteve, i poticaj, koji ga svedjer nuka, da ne zastane kod varavih slika časa ni kod zavodljivih zamama slučaja. Upirući se o istinu i pravdu kroči on tako prema svojem cilju — ne bez smutnja i posrtanja, u teškim iskušenjima, podnoseći trude i napasti. Tu ga obljeće u prevarnom liku napasnik života, duh neistine i neiskrenosti, i zavodnik, duh prevlasti i svojenja, mameći ga obećanjima i laskavim ponudama. A ništa nije održanju života na pravom putu tako pogibeljno kao laž, koja se istinom kaže ili kao prijazna neljubeznost. Ništa nije prosvjeti tako protivno kao površna fraza, nedomišljena misao, nepotpun pogled i nepravo shvaćanje, jer — po De la Bruyereu — ništa ne sliči tako pravom uvjerenju kao krivo razumijevanje: a otud upravo nastaju strančarstva, spletke i odmetništva. Ali ideji života može se pravo služiti samo čistom dušom, iskrenim srcem i pravom voljom. Tko se životu ne predaje tako, taj ne stvara slobodu, jer smućuje duh i u mutnom traži svoju dobit, i ne sije sjeme ljubavi, jer unosi disonancu u akord života. Ima — rekao je F. L. Rieger prigodom posvete djakovačkoga hrama — vjerovjesnika, koji svoje poslanstvo shvaćaju tako, da nose ideju, a oduzimaju slobodu, da u jednoj ruci nose evandjelje, a u drugoj mač. Pravi zatočnici ljudskog napretka dolaze u znaku istine, pravde i ljubavi i gledaju prema savršenstvu života u skladu i ljepoti.

I kad se danas obraćamo k prosvjetnom cilju i kulturnom idealu u duhu Strossmayerovu, padaju nam na um riječi, kojima ga je (1850.) pozdravio Topalović. Spominje se »nas u starom Iliriku — slavskog roda braće jedne — to po krvi i jeziku — al' po krvi rastrojene — koji božje bez pomoći — ne možemo k ničem doći«, veli on tada: »jer bez sloge svi napori — svi su zaman naši trudi — svi sastanci, dogovori — sve želje naših grudi: sve je prazno, sve je ništa. — S v e j e v a t r a b e z o g n j i š t a. Da — onda je bilo vatre, ali nije bilo zajedničkog ognjišta, a danas? Danas, imamo ognjište, ali kao da je ponestalo vatre na njem. Je li nas ostavio duh istine i pravde, povjerenja i snošljivosti, što radja ljubav i slogu? Nedostaje staviti se u sjenu velikih ljudi i idejama njihovim zakrivati sitna nastojanja. Ne valja blistave etikete njihovih umnih produkata stavljati na sitne posude. Svijetu treba dati svježi napitak iz najboljeg vrela, koji će ga okrijepiti i uznesti, napitak iz vrela istine i dobrote, a u posudama, koje su dostojne da nose idealne natpise svoje. Treba stati naprijed, u puno svijetlo ideja velikih prosvjetitelja iz njih ponijeti beskrajnu težnju za istinom i neizmjernu čistu ljubav k čovjeku, narodu i slobodi i sve nastojanje svoje oličiti u

umjetničkom djelu, koje će — poput djakovačkog hrama — stajati kao svjedok uzvišene težnje, što u širokom pogledu gleda na daleke strane, na čitav narod, od istoka do zapada i što visoko uzdignutim zvonicima svojim puti duh i srce k vječnom žarištu istine, dobrote i ljepote.

To je najviši znamen prosvjete i njezino posvećenje.